

Ewaluacja programów zapobiegania uzależnieniom

Krzysztof Bobrowski

Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”

Instytut Psychiatrii i Neurologii

PILOTAŻOWE BADANIA EWALUACYJNE NAD PROGRAMEM PROFILAKTYKI ALKOHOLOWEJ „DRUGI ELEMENTARZ CZYLI PROGRAM SIĘDMIU KROKÓW”

Wprowadzenie

Program profilaktyczny pod nazwą „Drugi Elementarz” realizowany przez Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych adresowany jest do siódmych i ósmych klas szkoły podstawowej oraz pierwszych klas szkół ponadpodstawowych. Wiosną tego roku w zajęciach edukacyjnych prowadzonych według tego programu uczestniczyło około 50 tysięcy uczniów. Zorganizowanie zajęć dla tak dużej liczby uczniów z różnych miejscowości było możliwe dzięki rozbudowanemu systemowi przygotowań nauczycieli do prowadzenia zajęć. PARPA organizowała trzydniowe szkolenia dla tzw. superwizorów, z których każdy przygotowywał następnie do prowadzenia zajęć około 14- osobową grupę nauczycieli (w formie warsztatów i superwizji).

Ze względu na duży zasięg programu badania ewaluacyjne nabierają tym bardziej znaczenia. Przedstawiana w tej pracy próba oceny skuteczności „Drugiego Elementarza” stanowi tylko pewien etap w procesie ewaluacji. Planowane są dalsze prace nad oceną skuteczności programu. Poza tym, z myślą o ewaluacji, twórcy „Elementarza” zbierają systematycznie różnego typu dane pochodzące od uczniów, osób prowadzących zajęcia i superwizorów. I tak w schemacie badawczym „pretest - posttest” (bez grupy porównawczej) kontrolowane są zmiany w zakresie picia alkoholu, palenia

papierosów i używania środków odurzających przez uczniów. Dane pochodzące od prowadzących zajęcia z uczniami i superwizorów zawierają z kolei różnego typu informacje zwrotne na temat realizacji i oceny programu jego formy, treści i organizacji.

Zawartość programu „Drugi Elementarz”

Program zawiera następujące zagadnienia (obok podawany jest oszacowany w przybliżeniu czas, jaki dana kwestia zajmuje w programie):

- a) podstawowe informacje na temat alkoholu i innych środków - 4 godz.;
- b) proces uzależnienia - 1 godz.;
- c) współuzależnienie - 2 godz.;
- d) radzenie sobie z przykrymi uczuciami - 1 godz.;
- e) radzenie sobie z poczuciem zagrożenia ze strony osób nietrzeźwych - 1 godz.;
- f) uczenie się podejmowania decyzji związanych z używaniem substancji uzależniających - 1 godz.;
- g) uczenie się odpierania presji społecznej - 1 godz.;
- h) aspekty zdrowego stylu życia:
umiejętności interpersonalne - 1 godz.;
- pozytywny stosunek do siebie - 1 godz.;

Razem z trwającymi jedną godzinę zajęciami wprowadzającymi program zawiera w sumie 14 godzin zajęć dla uczniów. Poza tym przewiduje dwugodzinne spotkanie z rodzicami, którego celem jest dostarczenie podstawowych wiadomości o alkoholu, procesie uzależnienia i sposobach zapobiegania picia przez dzieci.

Program jest bogaty w różnorodne formy zajęć, z reguły aktywizujące uczniów (praca w małych grupach, elementy psychodramy, ćwiczenie umiejętności poprzez „odgrywanie ról” i inne).

Uczniowie oglądają także film „Rozdarte dusze” przedstawiający problematykę współuzależnienia. W przebieg zajęć wkomponowane są także krótkie prelekcje.

Badania ewaluacyjne

Pytania badawcze.

Celem badań było sprawdzenie bezpośrednich efektów prowadzonych zajęć w odniesieniu do ich zasadniczych treści, a więc:

A. Czy pod wpływem zajęć przybywa uczniom wiedzy na temat alkoholu?

B. Czy uczestniczenie w zajęciach wpływa na postawy wobec problemu alkoholowego w rodzinie?

C. Czy pod wpływem zajęć poprawia się umiejętność radzenia sobie z presją społeczną w sytuacji zachęcania przez rówieśników do picia alkoholu?

D. Czy uczestniczenie w zajęciach wpływa na zmiany w używaniu alkoholu, papierosów i innych środków odurzających?

E. Czy pod wpływem zajęć występują zmiany w zakresie niektórych ważnych umiejętności życiowych:

czy uczniowie lepiej radzą sobie z przykrymi uczuciami, czy są bardziej świadomi tego, co pomaga w kontaktach interpersonalnych, czy wzrasta u nich samoocena?

Interesowało nas też to, jak uczniowie oceniają zajęcia, w których uczestniczyli.

Charakterystyka badanych grup i procedura badań.

Badania przeprowadzone zostały w schemacie quasi - eksperymentalnym. Osobami badanymi (tab.1) było

166¹ uczniów z klas siódmych i pierwszych z czterech szkół: 2 podstawowych i 2 liceów ogólnokształcących . Przy tym jedna szkoła podstawowa i jedna ogólnokształcąca mieszczą się w Warszawie, a dwie pozostałe szkoły - w okolicach Warszawy. W każdej z 4 szkół badano dwie klasy: jedna uczestniczyła w programie „Drugi Elementarz”, a druga, z tego samego poziomu, służyła jako klasa porównawcza. Łącznie w grupie eksperymentalnej było 78 osób, w porównawczej - 88 (tab.1).

Tabela 1

Osoby badane. W kratkach podano liczby osób objętych badaniami.

E - grupa eksperymentalna, która uczestniczyła w programie

„Drugi Elementarz”,

P - grupa porównawcza

Grupa	SZKOLY			
	WARSZAWA		OKOLICE	
	kl. VII	kl. I	kl. VII	kl. I
E	18	16	12	32
P	13	22	25	28

¹ W preteście uczestniczyło 213 osób, w postteście 195, osoby zidentyfikowane jako uczestniczące w obu badaniach - 166.

Sprawdzono, czy grupy E i P są podobne do siebie pod względem proporcji uczniów ze szkół podstawowych i liceów oraz proporcji uczniów z Warszawy i z okolic Warszawy. Okazało się, że nie ma podstaw do twierdzenia o istotnych statystycznie różnicach pomiędzy nimi.

O doborze klas do grup eksperymentalnej i porównawczej decydowały zasadniczo dwie kwestie. Po pierwsze klasami eksperymentalnymi stały się te klasy, w których pedagodzy zaplanowali, jeszcze przed rozpoczęciem badań, przeprowadzenie zajęć. Następnie proszeni byli oni o wytypowanie do badań takiej klasy porównawczej z tego samego poziomu, która w zakresie osiągnięć w nauce i występujących w niej problemów wychowawczych jest jak najbardziej podobna do klasy eksperymentalnej.

Na kilka dni przed rozpoczęciem cyklu zajęć „Drugi Elementarz”, w końcu marca '94 we wszystkich klasach eksperymentalnych i porównawczych przeprowadzono pretest. Następnie w czterech klasach eksperymentalnych przeprowadzono cykl zajęć profilaktycznych. Przy tym w trzech klasach prowadzili zajęcia przeszkoleni w Agencji pedagodzy-superwizorzy, w jednej klasie - nauczyciel przygotowany do prowadzenia zajęć przez superwizora.

W kilka dni po zakończeniu w klasach eksperymentalnych zajęć, po 12 tygodniach od pretestu, w całej grupie osób badanych przeprowadzono posttest.

Pretest i posttest przeprowadzono tą samą ankietą składającą się z 29 pytań. Aby można było prześledzić zmiany u poszczególnych osób, a nie tylko operować wynikami dla całych klas, w obu badaniach proszono uczniów o wpisanie kodu identyfikującego każdą osobę. Kod składał się z następujących informacji: numer mieszkania (domu), miesiąc urodzenia oraz dwie pierwsze litery nazwiska panińskiego matki.

Stan realizacji zajęć w dniu przeprowadzania posttestu (20.06.94) był następujący. Zajęcia zostały przeprowadzone na ogół zgodnie z programem. W dwu klasach nie odbyło się jeszcze spotkanie z rodzicami. W jednej spośród czterech klas eksperymentalnych nie dokończone zostały zajęcia związane z uczeniem się odpierania presji społecznej i tylko część uczniów (chętni) oglądała cały film o rodzinie z problemem alkoholowym „Rozdarte dusze”.

Narzędzia badawcze

Decyzja o rozpoczęciu badań została podjęta na krótko przed początkiem zajęć z uczniami i w związku z tym ankietą służąca do badań nie była

w pełni przygotowanym narzędziem badawczym. Pilotażowe badania nad skutecznością programu były jednocześnie etapem w procesie konstruowania ankiety.

Akieta nawiązuje w swoich pytaniach do głównych treści pojawiających się w programie (pytania ankietowe prezentuje załącznik nr 1). Pytania badające używanie alkoholu, papierosów i innych środków odurzających zaczerpnięto (niektóre modyfikując) z ankiety pt. „Młodzież wobec alkoholu i innych środków odurzających”, którą wypełniają wszyscy uczniowie uczestniczący w programie. Z tego samego źródła pochodzą jeszcze dwa pytania dotyczące wiedzy i dwa odnoszące się do odpierania presji społecznej.

Po wypełnieniu ankiety, uczniowie z grupy eksperymentalnej proszeni byli o odpowiedź anonimowo (pisemnie) wg instrukcji: „Wymień jedną rzecz, która podobała Ci się w związku z zajęciami, w których uczestniczyłeś oraz jedną rzecz, która Ci się nie podobała. Może to być więcej niż jedna rzecz, może być też tak, że nie ma rzeczy która się nie podobała, bądź nie ma rzeczy która się podobała. Możesz oceniać np. takie sprawy, jak: atmosfera w czasie zajęć, treść zajęć, sposób prowadzenia zajęć, samą osobą prowadzącą lub inne”.

Wyniki pretestu - rozkłady odpowiedzi osób badanych na pytania ankietowe

Zasadniczym celem analizy rozkładów odpowiedzi w preteście (załącznik nr 1) było zidentyfikowanie takich pytań dotyczących wiedzy lub postaw, na które prawie wszyscy uczniowie udzielają poprawnych (lub korzystnych z profilaktycznego punktu widzenia) odpowiedzi. Takie pytania oczywiście nie spełniałyby swej roli w badaniach skuteczności edukacji profilaktycznej.

Okazało się, że w przypadku większości pytań odsetek poprawnych (korzystnych) odpowiedzi nie przekracza 60%. W przypadku dwu pytań (nr 5 i 7) odnoszących się do wiedzy odsetek ten jest większy i bliski 80%. Nie jest to jednak na tyle duża wartość odsetka, która uniemożliwiałaby uchwycenie w badaniach zmian. Poza tym z perspektywy celów programu wiedza, której dotyczą te pytania jest na tyle ważna i podstawowa, że pożądanym jest, aby po oddziaływaniach znacznie więcej uczniów znało prawidłowe odpowiedzi na te pytania.

Rozkłady odpowiedzi na pytania o używanie alkoholu, papierosów i innych środków stanowią odrębną kwestię. Istotne jest tu przede wszystkim to, czy uczniowie w ankiecie udzielają odpowiedzi zbliżonych do danych z innych

badania. Odnosząc uzyskane rozkłady do wyników badań epidemiologicznych [4, 5, 7] można powiedzieć, że nie ma podstaw do twierdzenia, że wyniki obu badań w wyraźny sposób odbiegają od siebie.

Odpowiedzi na pytania ankietowe potwierdzają poza tym ogromną potrzebę pracy profilaktycznej z uczniami: około połowa badanych nie orientuje się, że piwo może być sprzedawane tylko takim osobom, które ukończyły 18 lat, podobny odsetek uczniów słabo radzi sobie z proalkoholową presją społeczną. Picie alkoholu jest dość powszechne (blisko 40% piło w ostatnich 30 dniach alkohol), a w domach ponad 20% uczniów występują konflikty związane z piciem alkoholu przez któregoś z rodziców.

Kontrola zrównoważenia grup eksperymentalnej i porównawczej.

Ze względu na to, że w badaniach grupy E i P dobierane były celowo, a więc w sposób nie w pełni gwarantujący ich porównywalność, sprawdzono na ile podobnie obie grupy odpowiadały na pytania ankietki w preteście.

Wśród wszystkich analizowanych pytań ankiety znaczące statystycznie różnice w preteście pomiędzy grupami E i P stwierdzono jedynie w przypadku odpowiedzi na trzy pytania. W ciągu trzydziestu dni przed badaniem większy odsetek osób w grupie eksperymentalnej twierdził, że pił jakiś napój alkoholowy w ciągu tego czasu, w porównaniu z odsetkiem takich osób w grupie kontrolnej (E - 46%, P - 29%; $\chi^2 = 4.63$, $p < 0.05$). Grupa eksperymentalna lepiej niż grupa kontrolna orientowała się, od jakiego wieku prawo zezwala na sprzedaż piwa i wina młodym ludziom (piwa: E - $\bar{x} = 17.3$, P - $\bar{x} = 16.6$; $t = 3.7$, $p < 0.001$; wina: E - $\bar{x} = 17.8$, P - $\bar{x} = 17.5$; $t = 2.1$, $p < 0.05$).

Powyższe dane zostaną wykorzystane przy interpelacji wyników badań nad skutecznością programu.

Wyniki badań nad skutecznością programu

Wiedza

Analizowano odpowiedzi uczniów na cały blok pytań odnoszący się do wiedzy. Stwierdzono istotny statystycznie wpływ uczestniczenia w programie „Drugi Elementarz” na przyrost wiedzy u uczniów (MANOVA z powtarzаныmi pomiarami, $F = 4.62$, $p < 0.001$). Dalsza analiza (MANOVA przeprowadzona dla każdego z pytań oddzielnie) wykazała, że istotne znaczenie miały tu odpowiedzi uczniów na określone pytania (tab.2). Można więc stwierdzić, że

Tabela 2

Wpływ programu „Drugi Elementarz” na wiedzę w zakresie poszczególnych zagadnień. Treść pytań - w zał. 1.

nr pytania	badanie	odsetki poprawnych odpowiedzi		poziom istotności
		grupa E	grupa P	
1	pretest	56	47	nie istot.
	posttest	55	52	
2	pretest	12	23	p < 0,001
	posttest	33	17	
3	pretest	53	49	nie istot.
	posttest	63	53	
4	pretest	54	48	p < 0,001
	posttest	90	57	
5 piwo	pretest	58	34	p < 0,05
	posttest	81	40	
5 wino	pretest	77	56	nie istot.
	posttest	92	71	
5 wódka	pretest	85	76	nie istot.
	posttest	94	83	
6	pretest	22	22	nie istot.
	posttest	39	32	
7	pretest	73	72	p < 0,001
	posttest	99	66	

uczniowie dzięki „Elementarzowi” są bardziej pewni tego, że piwem można się upić podobnie jak wódką, że piwo zgodnie z prawem nie powinno być sprzedawane nieletnim oraz że picie słabszych trunków może prowadzić do uzależnienia. Powszechniej wiedzą także, że osoba uzależniona nie jest na ogół w stanie wyzwolić się z nałogu dzięki silnej woli.

Samoocena

Zmiany w zakresie samooceny analizowane były na podstawie odpowiedzi uczniów na pytanie:

„Napisz kilka zdań (jak najwięcej) wyrażających to, co w sobie cenisz, co widzisz dobrego. Rozpoczynaj każde zdanie od słowa »Jestem«. Przyjętym tu wskaźnikiem poziomu umiejętności była ilość pozytywnych cech (określeń) podawanych w odpowiedzi na to pytanie.

Okazało się, że uczniowie z grupy eksperymentalnej wymieniają istotnie więcej dobrych cech, jakie spostrzegają i cenią w sobie, niż uczniowie z grupy porównawczej (MANOVA z powtarzanymi pomiarami, $F= 3.93$, $p<0.05$). Średnie wartości w preteście i postteście dla obu grup były następujące:

	grupa	
	E	P
pretest	2,96	2,50
posttest	3,49	2,46

Odpowiedzi udzielane na pozostałe pytania ankiety nie dają niestety podstaw do twierdzenia o znaczących różnicach pomiędzy grupami eksperymentalną i porównawczą. Chodzi tu o takie aspekty funkcjonowania uczniów jak: postawy wobec problemu alkoholowego w rodzinie, sfera radzenia sobie z presją rówieśniczą skłaniającą do picia, używania alkoholu, papierosów i innych środków odurzających.

Z drugiej strony nie wykazano również jakiegokolwiek negatywnego wpływu uczestniczenia w zajęciach na uczniów.

Informacje zwrotne od uczniów z klas eksperymentalnych na temat programu „Drugi Elementarz”

W informacjach zwrotnych ($n=85$) zdecydowanie więcej było pozytywnych stwierdzeń na temat programu niż negatywnych rzeczy, które podobały się uczestnikom. Pozytywnie oceniane były postawy osób prowadzących zajęcia, sposób ich prowadzenia oraz atmosfera podczas zajęć pozwalająca na swobodę wypowiedzi. Na ogół pozytywnie oceniane były treści zajęć. Szczególnie wyróżniane były niektóre rodzaje zajęć: przede wszystkim film „Rozdarte dusze”, a dalej odgrywanie scenek, zajęcia na temat odmawiania i treść kasety magnetofonowej z wypowiedziami gwiazd muzyki młodzieżowej.

Uwagi krytyczne w największej ilości pojawiły się w wypowiedziach jednej z klas. Dotyczyły one oceny zajęć jako nudnych oraz zachowania innych osób z klasy utrudniających prowadzenie zajęć. Oceny zajęć jako nudnych pojawiały się sporadycznie także w wypowiedziach uczniów z pozostałych klas. Sygnalizowano także potrzebę rozszerzenia programu w części dotyczącej kontaktów interpersonalnych oraz niezadowolenie z powodu odpowiadania na pytania ankietowe.

Podjęto także próbę oszacowania odsetka osób wymieniających w odpowiedzi więcej aspektów zajęć ocenianych negatywnie niż ocenianych pozytywnie. Okazało się, że uczniowie tacy stanowią 15% całej badanej grupy. Natomiast osoby dające oceny wyłącznie negatywne stanowią 9% grupy. Oceny takie dawali głównie uczniowie ze wspomnianej już wyżej jednej z klas (w tej klasie oceniało tak zajęcia 22% uczniów). W dwóch klasach nie było osób wyłącznie negatywnie oceniających zajęcia.

Dyskusja i wnioski

Badania pozwoliły na stwierdzenie pozytywnego wpływu programu na uczniów w zakresie wiedzy, która może mieć znaczenie dla postaw wobec picia alkoholu, oraz w zakresie samooceny.

Kwestią wymagającą nieco szerszego omówienia jest brak istotnych zmian w picciu alkoholu przez uczniów uczestniczących w programie. Na taki efekt badań mogło wpłynąć to, że w grupie eksperymentalnej (przed oddziaływaniami) picie alkoholu było bardziej nasilone, niż w grupie porównawczej. Można przyjąć, że trudniej jest wpłynąć na ograniczenie picia przez osoby pijące intensywnie, niż osoby pijące mało. Innym ważnym aspektem prezentowanych badań była stosunkowo mała liczebność badanej próby. W takiej sytuacji niektórzy badacze [3] wskazują na duże prawdopodobieństwo popełnienia błędu „beta” polegającego na przyjęciu twierdzenia o braku istotnych zmian, gdy w rzeczywistości zmiany mogą występować. Poza tym w ogóle bardzo trudno jest o wykazanie w badaniach zmian w picciu alkoholu pod wpływem oddziaływań profilaktycznych [1, 2, 3, 6]. Niekiedy nawet bardzo dobrze merytorycznie przygotowane programy w początkowym okresie ich wdrażania nie wykazywały w pełni oczekiwanej skuteczności, jak na przykład amerykański program Life Skills Training [2].

Użyteczne i ważne są uzyskane od uczniów informacje zwrotne. Zdecydowana przewaga pozytywnych ocen wskazuje na ogólnie dobry odbiór programu przez uczniów. Trudno jest ocenić znaczenie liczby osób raczej negatyw-

nie oceniających zajęcia: czy 15% to dużo czy mało? Skupienie takich osób w jednej z klas sugeruje w tym przypadku pewne niepowodzenie prawdopodobnie w obszarze kontaktów pomiędzy nauczycielem prowadzącym zajęcia a uczniami. Ankieta ewaluacyjna wymaga niewątpliwie dopracowania. W przypadku wykorzystywania jej w przyszłości do badań kilka pytań należy zmienić, gdyż ich sformułowanie nie jest najlepsze, zbyt mało klarowne.

Wydaje się, że przyszła wersja ankiety powinna ponadto dawać możliwości:

1) oszacowania liczby osób wypijających jednorazowo duże ilości alkoholu;

2) badania w szerszym zakresie postaw wobec picia i wobec problemów alkoholowych w rodzinie;

3) poszerzenie obszaru badanej wiedzy o alkoholu.

W kolejnym etapie badań (już na większej próbie) pożądany byłby losowy dobór klas do grup, co powinno wyeliminować wstępne różnice pomiędzy grupami eksperymentalną i porównawczą. Wtedy z większą pewnością można by oceniać skuteczność programu.

Ważną kwestią jest także bardziej ścisła współpraca z autorami i organizatorami programu. Jednym z owoców dobrej współpracy mogłoby być przejrzyste ustalenie celów, które autorzy chcą osiągnąć wdrażając program. Na tej podstawie można będzie ściśle powiązać wyniki uzyskane w przyszłych badaniach z procesem doskonalenia kształtu programu.

Załącznik 1

Wyniki badań ankietowych w preteście

Pytania ankiety ewaluacyjnej	odpowiedzi n=213
A. WIEDZA O ALKOHOLU	odpowiedzi nieprawidłowe (w odsetkach osób bad.)
1. Czy można przewidzieć, kto spośród pijących uzależni się?	TAK - 40%
2. Osoba uzależniona jest w stanie wyzwolić się z nałogu przy pomocy własnej silnej woli.	TAK - 80%

3. Czy Ty, pijąc często alkohol przez kilka miesięcy mógłbyś się uzależnić?	NIE -	40%
4. Piwem można się upić tak jak wódką: NIE, RACZEJ NIE, NIE WIEM	-	47%
5. Do którego roku życia prawo zabrania sprzedaży młodym ludziom:	piwa -	53%
Odpowiedzi inne niż 18 lat:	wina -	33%
	wódki -	21%
6. Wymień kilka objawów wskazujących na rozpoczynanie się procesu uzależnienia. Brak odpowiedzi lub odpowiedzi nieprawidłowe	-	80%
7. Picie piwa lub wina może prowadzić do uzależnienia.	NIE -	22%

B. POSTAWY WOBEC PROBLEMU ALKOHOLOWEGO W RODZINIE

odpowiedzi niekorzystne

8. Rodzina alkoholika powinna nie dopuszczać, by alkoholik upijał się.	TAK -	90%
9. Gdyby alkoholik kochał swoje dzieci, to przestałby pić.	TAK -	42%
10. Jeżeli ktoś z rodziców jest alkoholikiem, to : „lepiej nie mówić o tym, bo to sprawy rodzinne”	-	64%

C. ODPIERANIE PRESJI RÓWIEŚNICZEJ: (intencja, umiejętności, zachowania)

odpowiedzi niekorzystne

11. Jeśli ktoś będzie Ciebie zachęcał do wypicia piwa lub wina, to wiesz, że: Odpowiedzi typu: chyba nie odmówię, nie wiem	-	50%
12. Co możesz zrobić, gdy zachęcają Cię a Ty nie chcesz pić? Brak w odpowiedzi „zdecydowanej odmowy”	-	62%
13. Pytanie źle sformułowane		
14. Wskaźnik odmawiania: ilość odmów w stosunku do ilości propozycji w odsetkach odsetek osób, które nie odmówiły żadnej propozycji	-	23%

D. UŻYWANIE ŚRODKÓW UZALEŻNIAJĄCYCH   odpowiedzi

15. Czy w ciągu ostatnich 30 dni paliłeś papierosy?
TAK - 15%

16. Jeśli paliłeś, to ile wypaliłeś sztuk?

odsetki osób w zależności od ilości wypalonych sztuk:

1 - 4 szt.   -   4%

5 - 20 szt.   -   4%

30 - 60 szt.   -   2%

100 - 500 szt.   -   4%

17. Czy w ciągu ostatnich 30 dni wypićś

jakiś napój alkoholowy?

TAK - 38%

18. Jeśli piłeś, to ile razy?

1 - 2 razy   -   24%

3 - 5   -   9%

6 i więcej   -   3%

19. Ilość wypitego alkoholu

Średnia ilość wypitych miar dla całej grupy wynosi

- 2 miary

20. Czy w ciągu ostatnich 30 dni używałeś

jakieś środki odurzające?

TAK - 4%

21. Jakie środki odurzające?

wymieniono w odpowiedziach: *marihuanę, kleje, pigułki, amfetaminę*

E. WYBRANE UMIEJĘTNOŚCI ŻYCIOWE   odpowiedzi niekorzystne

22. Co zwykle robisz,

gdy spotyka Cię coś przykrego?

Odpowiedzi typu: z nikim nie rozmawiam,

staram się zapomnieć, chodzę zły

i komuś czasem się oberwie itp.

- 48%

23. Co Ci pomaga

we współżyciu z innymi ludźmi?

Brak odpowiedzi

- 42%

24. Napisz kilka zdań (jak najwięcej)

wyrażających to, co w sobie cenisz,

co widzisz w sobie dobrego.

Nie wymienione lub podano tylko 1 czy 2 cechy

- 51%

G. PROBLEMY ALKOHOLOWE WE WŁASNEJ RODZINIE

- KORZYSTANIE Z POMOCY

25. Czy w Twoim domu zdarzają się konflikty związane z piciem alkoholu przez kogoś z rodziców?

Tak, często	-	5%
Tak, czasami	-	17%
Nie zdarza się	-	72%
Tak, kiedyś	-	3%

26. Czy w związku z rodzinnym problemem alkoholowym zwracałeś się po pomoc, poradę: TAK - 3.3%

27. Jeśli zwracałeś się o pomoc, to do kogo?

W odpowiedzi wymieniano rodzinę i przyjaciół

Krzysztof Bobrowski

Pilot study: evaluation of the alcohol prevention program „The second primer”

Summary

A pilot questionnaire study using a quasi - exsperimental design was carried out to evaluate effectiveness of „The Second primer” program. Responses obtained from a group of 14-16-year-olds (N=166) served to analyze changes in knowledge, attitudes towards alcohol problem in the family, self-esteem, some life skills, alcohol and other drugs use. Participation in the program turned out to increase the students' knowledge about alcohol, as well as their self-esteem. As regards the remaining variables, no significant effects of the program on the students were found. Positive opinions about the program were expressed by a vast majority of the students asked to evaluate sessions in which they had participated.

Further evaluation studies of the program effectiveness should be conducted on a larger sample, and should take under consideration a wider range of students' knowledge and attitudes. Moreover, it should be possible to assess the number of students getting drunk.

(translated by Barbara Mroziak)

Key words: alcohol, prevention, teenagers, evaluation

Piśmiennictwo

1. Bruvold W.H.: A meta-analysis of the California school-based risk reduction program, *J. Drug Education*, 1990, 20, 2, 139-152.
2. Grzelak J. Ł., Wolniewicz-Grzelak B.: Ocena efektywności programów profilaktycznych. Perspektywa metodologiczna, *Alkoholizm i Narkomania*, Warszawa, 1993, 13, 70-112.
3. Hansen W.B.: School-based substance abuse prevention: a review of the State of the art in curriculum, 1980-1990, *Health Education Research*, in press.
4. Ostaszewski K.: Marihuana, kleje i inne. . ., *Remedium*, czerwiec 1993, 20-21.
5. Ostaszewski K.: Dym z papierosa, *Remedium*, wrzesień 1993, 26-27
6. Tobler N.S.: Meta-analysis of 143 adolescent drug prevention programs, *J. Drug Issues*, 1986, 16, 4, 537-567.
7. Wolniewicz-Grzelak B.: O picciu alkoholu przez młodzież, *Remedium*, lipiec 1993, 22-23.